

А. Я. Цюприккандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри практичної психології та педагогіки
Львівського державного університету безпеки життєдіяльності

ДИНАМІКА РОЗВИТКУ ДОСЛІДЖЕНЬ ПРОБЛЕМИ САМОСТІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ В УКРАЇНІ НАПРИКІНЦІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

У статті проаналізовано динаміку розвитку досліджень проблеми самостійної діяльності студентів в Україні наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття. Аналіз терміна «самостійна діяльність студента» показав, що адекватного його означення нині не існує. Здебільшого ці визначення тавтологічні. Відповідно до аналізу наукових джерел, серед провідних педагогів-науковців, методистів та психологів немає однозначного тлумачення поняття «самостійність». У більшості наведених визначень підкреслено єдність внутрішньої готовності особистості до діяльності та інтенсивний вияв цієї готовності. Крім того, сутність самостійності розкривається через вольові риси особистості (рішучість, наполегливість, витримка, постійність), її здібності та інтелектуальну діяльність. Запропоновано розглядати діяльність студента в усіх її різноманітних проявах із кількома її рівнями. Визначимо це як рівень, що стоїть між студентом і способом здобуття ним інформації. Встановлено, що значний вплив на вид, типи, сам характер, сутність самостійної діяльності студента мають власне засоби інформації: отримання, переробки та використання інформації. З цієї позиції найважливішим чинником, який спричинив зміну самої сутності самостійної діяльності студента, є розвиток комп'ютерної техніки, а також засоби збереження інформації.

Виявлено аспекти проблеми самостійної діяльності студента, які досліджувалися у вітчизняній педагогічній науці: практично всі дисертації присвячені самостійній діяльності певних спеціальностей студентів і зорієнтовані на методичку вивчення конкретних дисциплін. Щодо позицій теорії сутності самостійної діяльності, вона практично не досліджувалася.

Запропоновано узагальнену періодизацію розвитку теорії і практики самостійної діяльності студентів.

Доведено, що необхідно створити адекватну картину впливу засобів отримання, переробки та використання інформації студентами залежно від того, що чи хто стоїть між студентом і засобами інформації. Очевидно, що самостійна діяльність невід'ємна від діяльності під керівництвом викладача чи навчальної діяльності на різних типах занять. Цей спектр неперервний, і самостійність студента, тобто його участь як активного суб'єкта в отриманні знань, посувається цим спектром від нульової активності, коли він є просто слухачем, до найвищої активності, коли фактично не лише одержання інформації, її використання, творчу переробку, але й способи пошуку цієї інформації, її структурування студент може здійснити самостійно.

Ключові слова: самостійна діяльність, аналіз, динаміка, розвиток, дослідження проблеми, теорія самостійної діяльності, студенти, кінець ХХ – початок ХХІ століття.

Постановка проблеми. На межі ХХ–ХХІ століття відбуваються якісні зміни, що вимагають актуалізації принципово нових підходів до самостійної діяльності. Нові концептуальні підходи до організації самостійної роботи ґрунтуються на гуманістичній парадигмі, яка окреслює своїм головним орієнтиром формування цілісної особистості майбутнього фахівця в процесі його саморозвитку.

Стратегічні суспільні запити «скеровують сучасну вищу школу на оновлення системи самостійної навчальної діяльності студентів, яка б забезпечувала майбутнім фахівцям можливість здобувати фундаментальні знання, професійні вміння, сприяла формуванню готовності до самоосвіти, розвивала здатність до творчого вико-

ристання її результатів» [1, с. 3]. Основою для дослідження розвитку теорії та практики самостійної роботи студентів є історичний досвід вищої школи України: «Історико-педагогічні аспекти становлення самостійної роботи студента, її наукової, теоретичної та практичної складових частин дадуть змогу запозичити цінний позитивний досвід для використання у сучасних умовах модернізації вищої освіти» [2, с. 221].

Педагогічна наука другої половини ХХ ст. – початку ХХІ століття – це цілісне системне явище, у структурі якого самостійна робота студентів відіграє важливу роль, що дедалі зростає. На це спрямовують базові законодавчі і нормативні акти: закони України «Про вищу освіту» (2014 р.), «Про освіту» (2017 р.), Національна доповідь про стан

і перспективи розвитку освіти в Україні (2016 р.), «Концепція гуманітарного розвитку України на період до 2020 р.» (2012 р.), «Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 р.» (2013 р.), а також євроінтеграційні прагнення України. У процесі історико-педагогічного аналізу ми з'ясували, що самостійність у навчанні на цьому етапі розвитку суспільства й цивілізації набуває дещо інших значущості й розуміння.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблема розвитку самостійної діяльності студентів неодноразово була предметом різноманітних психолого-педагогічних досліджень.

Самостійність як суб'єктна активність особистості є предметом багатьох психологічних та педагогічних досліджень, її розглядають як вольову якість особистості чи властивість [3–5], як рису характеру [6], як напрям поведінки [7] та ін.

В «Українському педагогічному словнику» С.У. Гончаренко подає тлумачення поняття «самостійність» як однієї з властивостей особистості, яка характеризується двома факторами: по-перше, сукупністю засобів знань, умінь і навичок, якими володіє особистість, по-друге, ставленням особистості до процесу діяльності, її результатів і умов здійснення, зв'язками з іншими людьми, що складаються у процесі діяльності [8, с. 297]. Дослідник О.О. Грінько визначає самостійність як «рису особистості, вольову якість, що виявляється в умінні свідомо спрямовувати свою діяльність, поведінку відповідно до власних поглядів й переконань, долаючи труднощі на шляху до поставленої мети» [9, с. 165].

Водночас, незважаючи на те, що в наукових дослідженнях розкриваються різні аспекти самостійної діяльності студентів, деякі питання цієї проблеми не вирішені, вирішені частково або знаходять суперечливі вирішення. Це стосується, насамперед, досліджень самостійної діяльності студентів ЗВО в Україні у визначений нами період як цілісної системи.

Мета статті. Головною метою дослідження є аналіз динаміки розвитку досліджень проблеми самостійної діяльності студентів в Україні наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття.

Виклад основного матеріалу. На початку ХХ сторіччя загальний обсяг знань, які виробляло людство, подвоювався щодесять років; у наш час цей процес займає лише рік. Відповідно до прогнозів, у недалекому майбутньому загальний обсяг знань буде подвоюватися щокілька місяців.

Становлення наприкінці 1980-х років професійно-технологічної педагогічної парадигми було об'єктивно зумовленим, тим більше, що різка зміна у цей період соціально-економічної ситуації в країні спроектувала необхідність підготовки фахівців, здатних збільшувати ефективність професійної діяльності за необхідності швидкої зміни її змісту.

Із початком 1990-х років відбувається перехід до гуманітарної педагогічної парадигми, що супроводжується посиленням тенденції університетизації освіти, запровадженням багатоступеневої моделі підготовки фахівців, визначенням університетів основними осередками формування висококваліфікованих кадрів на основі інтеграції високого рівня фундаментальної, спеціальної та психолого-педагогічної підготовки, гуманізації та гуманітаризації змісту навчання. На відміну від етапу професійно-технологічної педагогічної парадигми, новітній етап у підготовці фахівців соціально-освітньої сфери визначаємо як час гуманітарних технологій.

Перша проблема стосується самого означення. Аналіз терміна «самостійна діяльність студента», як і взагалі самостійна діяльність, можливо і учня, показав, що адекватного означення на сьогодні не існує. Здебільшого ці означення тавтологічні. Тобто самостійна діяльність визначається як діяльність, яку студент здійснює самостійно або ж звертаючись до загальних джерел на зразок Вікіпедії; можна знайти означення, що самостійна діяльність студента – це самостійна навчально-пізнавальна робота. Отже, спроб дати означення самостійної діяльності чимало, але жодна з них не задовольняє логічно і дидактично ціль. У більшості наведених визначень наголошено на єдності внутрішньої готовності особистості до діяльності та інтенсивному вияві цієї готовності. Крім того, сутність самостійності розкривається через вольові риси особистості (рішучість, наполегливість, витримка, постійність), її здібності та інтелектуальну діяльність.

Вважаємо найлогічнішим відштовхнутися від базового терміна, від іменника «діяльність». Розглянемо діяльність студента в усіх її проявах. Студент у своїй навчальній діяльності (у процесі навчання у закладі вищої освіти йдеться власне про діяльність, поки що навчальну) зіштовхується з кількома її рівнями.

Визначимо це як рівень, що стоїть між студентом і способом здобуття ним інформації. Наприклад, на лекції основним джерелом інформації для студента є викладач. На практичних та семінарських заняттях студент отримує інформацію не тільки від викладача, а й ту, яку він здобув іншими засобами. Отже, самостійна діяльність студента – це тоді, коли між ним і джерелами інформації не існує нікого, зокрема викладача.

Отже, найбільше на вид, типи, сам характер, сутність самостійної діяльності студента впливають власне засоби інформації: її отримання, переробка та використання. Тут найважливішим чинником, який спричинив зміну самої сутності самостійної діяльності студента, є розвиток комп'ютерної техніки. Оскільки образ студента початку 90-х років складався з картини, де сту-

дент, обкладений книжками, сидить у бібліотеці, конспектує, виписує, користується практично винятково паперовими джерелами. Звичайно, в той час уже були телевізійні навчальні передачі і частково розвивалися індивідуальні засоби інформації, однак вони практично не відігравали жодної ролі.

Ще одним дуже важливим чинником впливу на сутність самостійної діяльності студентів у досліджуваній період стали засоби збереження інформації, зокрема її копіювання, поява сканерів, а до того – копіювальних пристроїв типу Ксерокса. Якщо раніше доводилося гаяти чимало часу на переписування в зошити цитат, нині за допомогою електронних засобів студент отримує цю інформацію фактично миттєво. Стосовно лекцій, знову ж таки, які записували вручну, нині у хмарних кабінетах кожен студент має фактично готові лекції, з якими він може ознайомлюватись, приходити на заняття і тільки слухати їх, не записуючи.

Наступним важливим питанням є те, які власне аспекти з проблеми самостійної діяльності студента досліджували у вітчизняній педагогічній науці. Практично всі дисертації, як кандидатські, так і докторські, присвячені самостійній діяльності певних спеціальностей студентів і зорієнтовані на методика вивчення конкретних дисциплін. Із загальної позиції поняття теорії сутності самостійної діяльності її майже не досліджували. Тобто теорія самостійної діяльності, власне, як наукова теорія практично з 1991 року майже не змінювалася. У деяких працях, особливо в докторських дисертаціях, закладені методологічні засади самостійної діяльності. Однак навіть у найкращому разі виведення вибору правильної методології це не замінює розвиток самої теорії самостійної діяльності.

Що ж означає розвиток теорії? Теорія, незалежно від того, до якої науки вона належить, повинна мати систему законів чи закономірнос-

тей та наслідків, принципів і правил, які з них випливають. У своїх попередніх дослідженнях, зокрема кандидатській дисертації, ми намагалися виявити принципи самостійної діяльності. На цьому етапі пошук закономірностей як найважливіша частина теорії показує, що практично ніхто з дослідників такі питання не вивчав. Тобто розвивались певні теоретичні положення, певні концепції, досить на високому рівні розвинена методика, однак власне теорія самостійної діяльності практично не розвивалася.

Наведена нижче діаграма (рис. 1) відображає динаміку дисертаційних досліджень, які стосуються самостійної роботи і діяльності, становлення самостійної особистості загалом.

Цікавим є зростання інтересу дослідників до проблеми самостійності в навчанні на початку двохтисячних, який стійко протримався ціле десятиліття. Надалі спостерігається деяке падіння кількості досліджень із цієї тематики, однак можна зробити висновок, що класичне поняття «самостійна робота» дедалі частіше переходить у дослідження самостійної діяльності.

На рис. 2 наведено дані щодо науково-педагогічних досліджень, які стосуються виключно самостійної діяльності.

Дисертаційні дослідження щодо самостійної діяльності відображають загальні тенденції розвитку теорії, однак чітко спостерігається зростання інтересу до досліджень самостійної діяльності у вищій школі.

На рис. 3 наведено порівняльні графіки для обох попередніх діаграм.

Спостерігається пік кількості досліджень у перше десятиліття XXI століття з подальшим спадом інтересу до цієї проблеми.

Дослідження причин такої динаміки буде корисним як для теорії, так і для практики педагогічної науки.

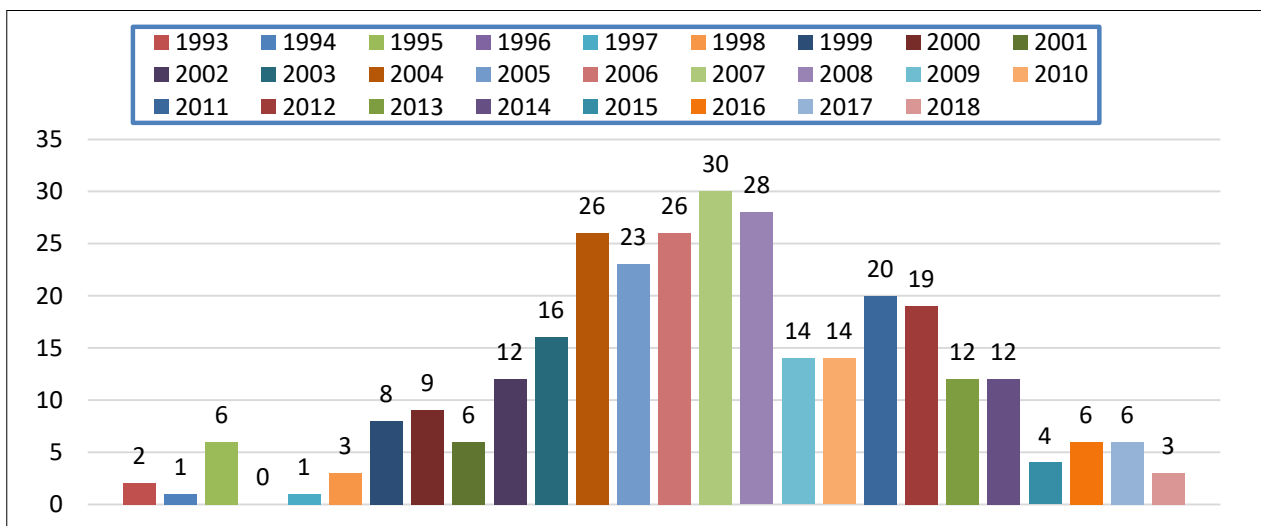

Рис. 1. Динаміка дисертаційних досліджень щодо самостійної роботи та діяльності в навчальному процесі

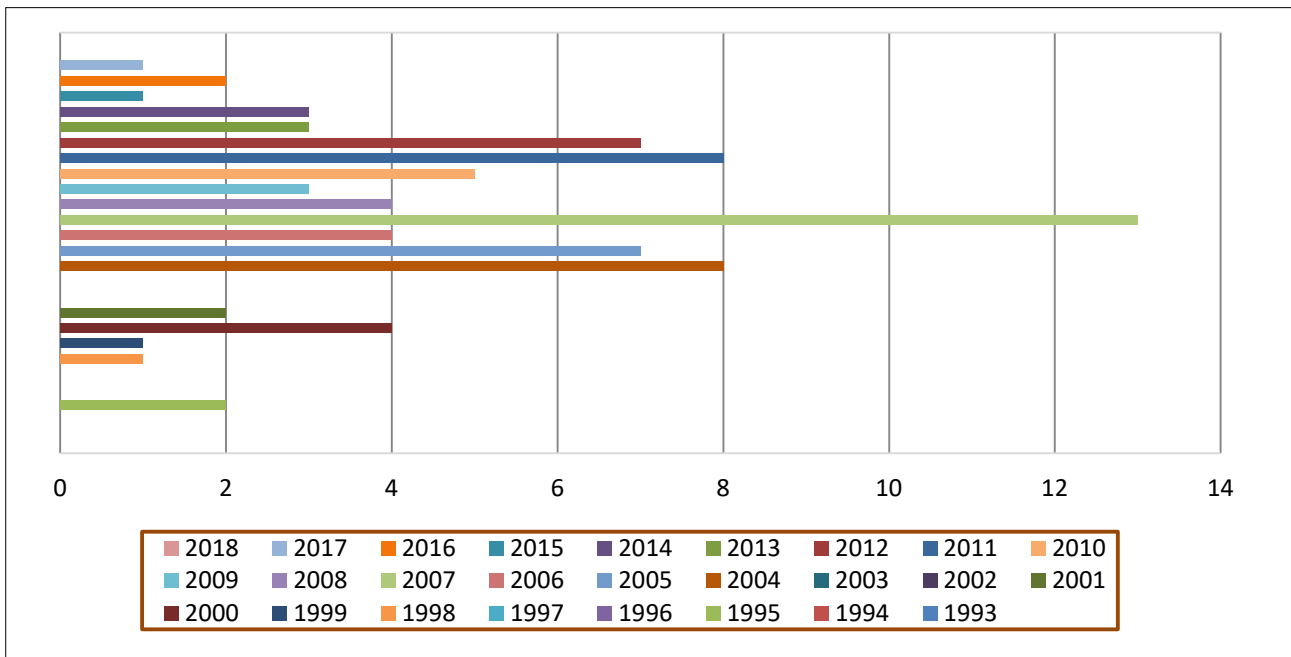

Рис. 2. Динаміка дисертаційних досліджень щодо самостійної діяльності

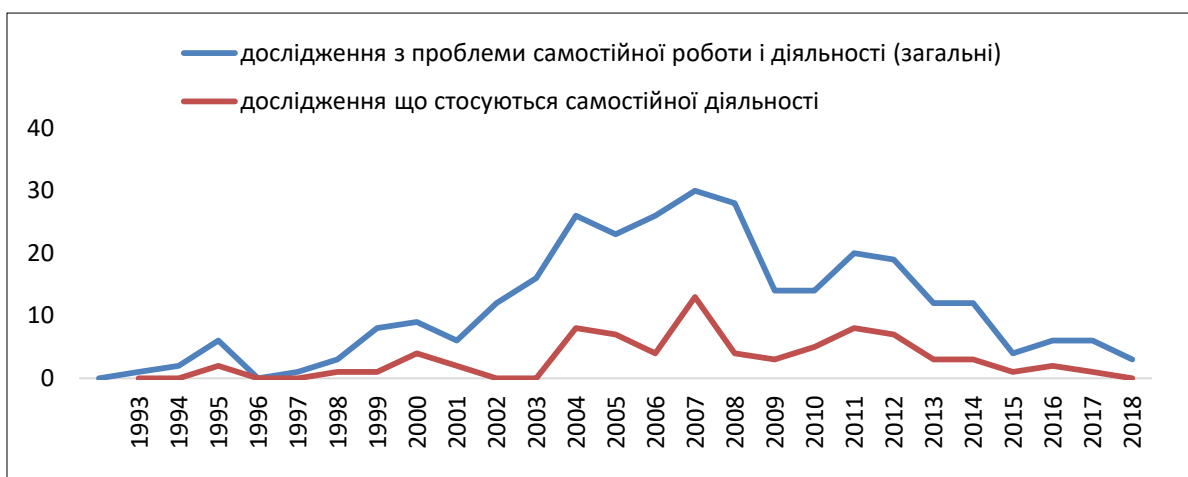

Рис. 3. Порівняльна динаміка досліджень проблеми самостійності в навчальному процесі та проблеми самостійної діяльності

Пропонуючи найузагальненішу **періодизацію розвитку теорії і практики самостійної діяльності студентів**, можемо сказати, що вона пов'язана з тими державними документами, які визначали два напрями: закони про освіту, які замінювалися, та закони щодо комп'ютеризації та розвитку засобів навчання.

Перший період – 1991–1996 роки – можна назвати вхідним або адаптивним. У ті часи ще фактично відбувається навчання за радянською системою. Технічні засоби добування інформації перебувають ще в зародковій фазі, отже, самостійну діяльність можна визначити як вивчення джерел у бібліотеках, ознайомлення з підручниками, робота з конспектами, тобто ті варіанти, які були в радянській педагогіці.

Другий період – 1996–2003, упродовж якого досить поширені засоби розмноження інформа-

ції, як-от ксерокс, сканери, починаються дискусії в педагогіці про роль викладача не як джерела інформації, не як такого, що повністю визначає світогляд і навчання студента, а як порадики і консультанта.

Третій період (упродовж 2001–2010 років) визначається стрімким, майже неймовірним розвитком засобів інформації. Кожен студент, принаймні більшість, до цього часу переходить на електронні джерела. Практично студент переходить від трудомісткої до якісно геть іншої діяльності. Тобто інформацію на цьому етапі практично не треба добувати – її треба тільки відсортувати. Проблема, як добути інформацію, замінює нова проблема – як розібратися у величезній кількості інформації, яка «звалюється» під час пошуку, наприклад, у тих самих електронних мережах.

Очевидно, що знову ж таки, орієнтацією для студентів залишаються навчальна програма і лекції викладача.

Четвертий період – із 2010 року і дотепер, коли ці процеси суттєво наростають, і в провідних ЗВО країни фактично зникло поняття класичної лекції. У минуле відходять поняття конспекту лекції, чимало звичних форм, зокрема самостійна робота, стають іншими. Передусім надзвичайно розширюється сам перелік способів самостійної діяльності студента. Якщо на початку 1990-х років це були переважно реферати, то нині з'являються портфолію, ессе; абсолютно нові способи на основі ділових ігор, імітаційного моделювання тощо.

Висновки і пропозиції. Упродовж досліджуваного періоду фактично так і не з'явилося адекватного визначення поняття самостійної діяльності, отже, воно сприймається на інтуїтивному рівні. Водночас відбулися надзвичайно великі зміни, як кількісні, так і якісні: в отриманні інформації студентами, переробці цієї інформації та її використанні у навчальній діяльності. Однак у дослідженнях вітчизняних учених ці процеси відображені недостатньо. Два найважливіші процеси – це суттєвий вплив зміни засобів отримання інформації для самостійної роботи і розвиток теорії самостійної діяльності студента. Передусім необхідно створити адекватну картину впливу засобів отримання, переробки та використання інформації студентами залежно від того, що чи хто стоїть між студентом і засобами інформації. Цей спектр неперервний, і самостійність студента, тобто його участь як активного суб'єкта в отриманні знань, посувається цим спектром від нульової активності, коли він є просто слухачем, до найвищої активності, коли фактично всю інформацію, не тільки її одержання, не тільки її використання, не тільки її творчу переробку, але й способи пошуку цієї інформації, її структурування студент може виконати самостійно. До подальших розвідок зараховуємо дослідження причин виявленої динаміки дослідження та прогнозування подальшого їх розвитку.

Список використаної літератури:

1. Бугра А.В. Дидактичні засади індивідуалізації самостійної навчальної діяльності з математичних дисциплін студентів вищих технічних навчальних закладів : автореф. дис. ... к. педаг. наук : 13.00.09. Тернопіль, 2016. 20 с.
2. Бенера В. Розвиток теорії і практики самостійної роботи студентів у львівському університеті (1905–1917 рр.). *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2013. № 2. С. 221–232.
3. Богословський В.И. Информационные системы : словарь / сост. В.И. Богословський и др. Санкт-Петербург : Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена, 1998. С. 4.
4. Петровский А. В. О совершенствовании психологического образования учителя. *Вопросы психологии*. 1978. № 3. С. 4–7.
5. Психологія : підручник для педагогічних вузів / за ред. Костюка Г.С. Київ : Рад. школа, 1968. 572 с.
6. Платонов К.К., Голубев Г.Г. Психология. Москва : Высшая школа, 1997. 342 с.
7. Рубинштейн С.Л. Теоретические вопросы психологии и проблема личности. *Психология личности. Тексты*. Москва, 1982. С. 28–35.
8. Український педагогічний словник / авт.-уклад. Гончаренко С.У. Київ : Либідь, 1997. 374 с.
9. Гринько О.О. Формування пізнавальної самостійності учнів у навчальному процесі. *Гуманізація навчально-виховного процесу*. Слов'янськ, 1999. Вип. VI. С. 165–166.
10. Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського. Електронні дані. Київ : НБУВ, 2013–2015. URL: www.nbuv.gov.ua (дата звернення 30.03.2015).
11. Електронний каталог Національної парламентської бібліотеки України : [політемат. база даних містить відом. про вітчизн. та зарубіж. кн., брош., що надходять у фонд НПБ України]. Електронні дані (803 438 записів). Київ : Нац. парлам. б-ка України, 2002–2015. URL: catalogue.nplu.org (дата звернення 30.03.2015).

Tsiupryk A. The dynamics of the research problems of students independent activity in Ukraine in the late XX and early XXI century

The article analyzes the dynamics of research problems development of students independent activity in Ukraine in the end of XX – beginning of XXI century. The analysis of the term “student’s independent activity” showed that there is no its adequate definitions. All these definitions are tautological. According to the analysis of scientific resources, we have not found interpretation of the concept “independence” in the work of the leading educators-scholars, methodologists and psychologists. In most of the above definitions it is emphasized the unity of the internal readiness of the individual to work and intense manifestation of this commitment. In addition, the essence of autonomy is revealed through a strong-willed personality traits (determination, perseverance, endurance, constancy), ability and intellectual activity. The students activity in all its diverse manifestations, with multiple levels is suggested to be considered. We define this as the level that stands between a student and a way of gaining information. It is established that a significant impact on the species type, the nature, the essence of student’s independent activity are actually forms of information-receiving its processing and using. Due to this fact, the most important factor that caused changes in the very essence of student’s independent work is the development of computer technology and storing information devices.

The aspects of the problem, which have been investigated in the domestic pedagogical science: almost all of the thesis is devoted to students' independent work of certain specialties and is focused on the methodology for the specific disciplines study have been identified. From the standpoint of the theory of independent activity essence it has not been investigated. The generalized periodization of the theory development and practice of independent work of students were proposed. It is proved that it is necessary to create an adequate picture of the impact of the means of information obtaining, processing and use by students depending on what or who stands between the student and the media. The student's independent activity is inseparable from activities under the guidance of a teacher or educational activity on different types of classes. This spectrum is continuous, and the independence of the student is his participation as an active subject in studying, from zero activity when he is just a listener, to a higher activity, when, in fact, not only information, its creative processing, but also ways of finding this information, its structuring student can perform on his own.

Key words: *independent activity, analysis, dynamics, development, problems research, theory of independent activity, students, the end of XX – beginning of XXI century.*